

DE TRANSFORMATIE VAN HET IJSSEL- EN HET MARKERMEER

Het Blauwe Hart wordt groener

De Afsluitdijk kwam er om waters- en hongersnood te voorkomen. Nu is het IJsselmeergebied een kruispunt van veel meer belangen, zoals recreatie en natuur. Trekvissen en visetende vogels krijgen de ruimte. Vissers moeten er nog aan wennen dat ze het rijk niet meer alleen hebben.

TEKST RIK NIJLAND **FOTO** HOLLANDSE HOOGTE **ILLUSTRATIE** JEROEN MURRÉ

Geen actievoerder of boswachter te kennen, zelfs geen grote grazer.

Deze ochtend zijn de Oostvaardersplassen een groene oase met riet, wilgen en watervogels. Aan de andere kant van de dijk kabbelt het Markermeer. Bij de duiken van een palingvisser wachten twee mantelmeeuwen op een buitenkansje; een visdiefje duikt het water in om een spiering te verschalken. Voor de forensen die over de dijk tussen Lelystad en Almere razen, biedt deze natuur een vertrouwde aanblik, maar hun grootouders maakten nog mee dat de Zuiderzee hier heer en meester was. 'In de bodem van het IJsselmeer en het Markermeer leven nog altijd bacteriën die we kennen uit het zoute kustmilieu; dit zijn meren in transitie', vertelt Piet Verdonshot, leider van de zoetwaterecosystemengroep van Wageningen Environmental Research en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. 'Er gebeurt onder water van alles wat we nog niet begrijpen. Dit is een uniek ecosysteem.'

HONGERSNOOD

Na de watersnood rond de Zuiderzee van 1916 en de hongersnood van 1918 omarmde de Tweede Kamer de plannen van ingenieur Lely om de Afsluitdijk en vervolgens polders aan te leggen. In 1932 werd de dijk gedicht; de Wieringermeerpolder was toen al versneld drooggemalen vanwege de enorme behoefte aan landbouwgrond. Later volgden de grote IJsselmeerpolders.

Het was cultuurtechnicus Roel van Duin, directeur van de Rijksdienst IJsselmeerpolders en buitengewoon hoogleraar in Wageningen, die eind jaren zeventig de koers verlegde. Niet alleen landbouw kreeg de ruimte op het nieuwe land; er werden voortaan ook fietspaden, recreatiegroen en bos aangelegd. Het was ook Van Duin die de potentie zag van de Oostvaardersplassen als leefgebied voor vogels.

Direct economisch nut voor de mens verdween meer en meer naar de achtergrond. Bovendien rees de vraag: heeft Nederland nog extra landbouwgrond nodig? Weliswaar werd in 1976 de Houtribdijk tussen Lelystad en Enkhuizen voltooid, waardoor het Markermeer van het IJsselmeer werd afgescheiden, maar het inpolderingsplan van de

Aanleg van de Marker Wadden.

HET IJSSELMEER ALS KRUISPUNT VAN BELANGEN

Het IJsselmeergebied verenigt vele, soms tegengestelde belangen: naast de aloude visserij en veiligheid zijn natuur, waterberging en recreatie steeds belangrijker.

Afsluitdijk

Aangelokt door zoet spuiwater verzamelen zich hier miljoenen vissen die van zout naar zoet willen trekken. De geplande Vismigratierivier, een doorgang in de dijk met meanderende geul, waar trekvisen doorheen kunnen zwemmen, moet de vissen daarbij helpen.

Viseters komen soms voedsel tekort.

Marker Wadden

De opgespoten eilanden moeten de draagkracht van het Markermeer voor watervogels vergroten. In de ondiepe oeverzones kunnen water- en moerasplanten groeien, waartussen vis kan paaien en zich schuilhouden. De eilandengroep staat ook open voor recreatie.

Het van oudsher vaste waterpeil gaat 's zomers stijgen, om een extra zoetwaterbuffer te hebben bij langere droogteperiodes.

Met staandwandnetten wordt gevist op brasem, blankvoorn, baars en snoekbaars.

In het IJsselmeergebied mag op paling worden gevist.

De toestemming voor visserij op spiering hangt onder meer af van het aantal visjes dat overblijft voor de jongen van sterns, aalscholvers en visdiefjes.

In de bodem leven nog altijd bacteriën uit het zoute milieu.

Markerwaard ging in de ijskast en verdween in 2003 definitief van tafel.

Natuur raakte daarentegen juist in. Om die een extra impuls te geven, wordt sinds 2016 op initiatief van Natuurmonumenten gewerkt aan de Marker Wadden, een lagune van opgespoten eilanden in het Markermeer. Ecoloog Piet Verdonschot zoekt op verzoek van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit uit of door deze eilanden met ondiepe oeverzones de draagkracht van het Markermeer voor watervogels toeneemt. 'Om die vraag te beantwoorden, moesten we eerst inzicht krijgen in de werking van het ecosysteem van het Markermeer',

een zet in de goede richting kunnen geven. 'Het Markermeer is een bak water tussen dijken, meer een badkuip dan een echt meer', aldus Verdonschot. 'Natuurlijke oevers zouden een wereld van verschil maken. Je hebt ondiepe oeverzones nodig waar water- en moerasplanten groeien, waar vis kan paaïen en zich schuilhouden. Maar het is vooral belangrijk dat er van de oevers organisch materiaal het meer in spoelt, als bron van nieuw leven. Onze eerste schattingen wijzen uit dat de Marker Wadden positief uitwerken, maar dat ze in de huidige omvang maar 1 à 2 procent extra materiaal opleveren. Het gebied is te klein.'

IJ en breken we de Houtribdijk af. Die dijk wordt momenteel versterkt, maar waar is die eigenlijk nog voor nodig? Zonder dijk krijgt de wind meer invloed op de waterhoogte en wordt de uitwisseling met het IJsselmeer en de IJssel hersteld.'

Jeroen Veraart, kenniscoördinator IJsselmeer bij Wageningen University & Research, constateert dat het IJsselmeergebied meer en meer een kruispunt is geworden van belangen: beide meren zijn Natura2000-gebieden; vissers verdienen er hun brood, waterrecreatie is van groot economisch belang en langs de oevers zijn er plannen voor woningbouw en windmolens. Niet al die ambities stroken met elkaar. Er ontbreekt een samenhangende visie op de gebiedsontwikkeling, vindt Veraart. 'Natuurlijk ligt er een gezamenlijke gebiedsagenda, maar dat is vooral een product van polderen. Ministeries en provincies trekken uiteindelijk toch vaak eerst hun eigen plan en kijken pas daarna naar de langetermijnvisie.' Wel besloten zestig overheden, belangengroeperingen en burgerinitiatieven in mei om beter samen te werken in de Agenda IJsselmeer 2050. Voor het eerst gaat zo'n breed palet aan organisaties aan de slag om het Blauwe Hart van Nederland te versterken, onder meer op het gebied van waterveiligheid, natuur, visserij en recreatie. Ook is er goeddeels overeenstemming over een versteviging en metamorfose van de Afsluitdijk, vanaf eind dit jaar tot 2022.

OOGJES DIE JE AANKIJKEN

Bij het gloednieuwe Wadden Center bij Kornwerderzand op de Afsluitdijk ontmoet ik Ben Griffioen van Wageningen Marine Research. Elke dag wordt hier, net als bij Den Oever, overtollig water gespuïd in de Waddenzee. 'Aangelokt door dat zoete water verzamelen zich hier miljoenen, misschien wel miljarden vissen die van zout naar zoet willen trekken', vertelt Griffioen. 'Voor sterke zwemmers als de zeeforel of de zalm is dat wel te doen, maar de meeste zijn niet opgewassen tegen de enorme stroomsnelheid. Een larfje van de bot is niet veel meer dan twee oogjes die je aankijken. Onder natuurlijke omstandigheden laat die zich met vloed naar binnen voeren.'

Rijkswaterstaat is door de Kaderrichtlijn Water verplicht deze trekvisen zo goed mogelijk doorgang te verlenen. Daarvoor ➤

'In de bodem leven nog altijd bacteriën die we kennen uit het zoute kustmilieu'

vertelt Verdonschot. Postdoc Mariëlle van Riel bemonsterde daarvoor op ruim tachtig plekken het leven in de bodem van het Markermeer. Daarnaast is onderzocht in hoeverre waterplanten in het troebele water kunnen gedijen en samen met Wageningen Marine Research worden de vissen onder de loep genomen. 'Over twee jaar hebben we hopelijk een goed beeld van het voedselweb. De eerste bevindingen zijn dat de vogels die waterplanten en bodemdieren eten wel aan hun trekken komen, maar dat de visetters momenteel de helft te kort komen.'

RIOOLWATER UIT AMSTERDAM

Na de afsluiting van 1932 en de verzoeting van het water veranderde de visstand ingrijpend. Toch bleven dit rijke visgronden, vooral door de lozing van fosfaatrijk rivierwater en rioolwater uit Amsterdam. In de jaren tachtig ging die pijp dicht en sindsdien maakt het Markermeer een tweede transformatie door. 'Een grote voedingsbron voor het ecosysteem verdween', aldus Verdonschot. Dat leidde onder meer tot een afname van de voedselrijkdom en vermindering van de visstand.

De Marker Wadden zouden de natuur weer

Meer ziet de ecoloog in plannen om de Oostvaardersplassen en de Lepelaarsplassen bij Almere te verbinden met het Markermeer. 'Het meer krijgt er dan een grote oeverzone bij, wat tientallen procenten winst kan opleveren', aldus Verdonschot. Ook zou hij graag flinke wisselingen in het van oudsher vaste waterpeil zien. Minister Cora van Nieuwenhuizen van Infrastructuur en Waterstaat besloot dit voorjaar om een fluctuatie van 20 centimeter toe te staan, om in de zomer een extra zoetwaterbuffer op te kunnen bouwen. Die is nodig om Noord-Nederland te wapenen tegen langere droogteperiodes.

GROTERE PEILWISSELING

Verdonschot vindt 20 centimeter te weinig. Ook is hij niet enthousiast over een laag winter- en hoger zomerpeil. Juist het omgekeerde zou de natuur goed doen, denkt hij. 'Ik verwacht dat de eilanden van de Marker Wadden te weinig of op de verkeerde momenten in het jaar overspoeld worden. Een grotere peilwisseling is in het Markermeer niet mogelijk; dat kunnen de palen onder Amsterdam niet aan. Wat mij betreft leggen we daarom een nieuwe dijk aan rond het

VERSTERKING VAN DE HOUTRIBDIJK

Rijkswaterstaat werkt momenteel aan versterking van de Houtribdijk, tussen Lelystad en Enkhuizen. Tot Trintelhaven gebeurt dat op de klassieke manier: meer basaltblokken. Bij de overige 10 kilometer naar Enkhuizen is gekozen voor versteviging met een zandige oever. Die dempt de kracht van de aanrollende golven. Dat is goed nieuws voor de natuur, vindt Marieke de Lange van Wageningen Environmental Research. 'Er ontstaat een ondiepe oeverzone met waterplanten, vissen profiteren daarvan. Boven water gaat het er bovendien veel mooier uit zien.'

De Lange was betrokken bij een pilot, uitgevoerd door Ecoshape, om deze 'zachtere' aanpak voor 500 meter dijk uit te proberen. 'In de zomer van 2014 is aan de Markermeer-kant 80 duizend kuub zand gestort', vertelt de onderzoekster. 'Onze focus lag op de vegetatie: wat gaat er groeien, hoe diep wortelen de planten, en hoe draagt de plantengroei bij aan de erosiebestendigheid? Ook is geëxperimenteerd met het poten van planten om sneller stevigheid te krijgen.' Vooral die 'tuinier-optie' werkte goed, aldus De Lange. 'Er is zoveel kennis opgedaan en zoveel vertrouwen ontstaan dat Rijkswaterstaat heeft besloten een groot deel van de dijk op deze manier te versterken.'

is bij Den Oever een vishevel aangelegd en experimenteert Rijkswaterstaat met een visvriendelijker spui-beheer. Volgend jaar wordt bij Kornwerderzand begonnen met de kers op de taart: de Vismigratierivier, een opening in de Afsluitdijk waar trekvisen doorheen kunnen zwemmen. 'De bedoeling is om een getijdestroming op kleine schaal terug te krijgen om juist ook kleinere vis-sen te helpen van de Waddenzee naar het IJsselmeer te trekken', legt Griffioen uit. Met vloed komen die via een tien meter breed gat door de Afsluitdijk in een sterk meanderende geul van 4 kilometer, die uiteindelijk uitmondt in het IJsselmeer. Provincie Fryslân heeft die geul zo ontworpen dat er een langzame overgang ontstaat van zout naar zoet water. 'Op ons advies komt er een bodem in met zand en stortsteen, zodat de stroomsnelheid varieert; zeker voor de kleinere soorten is dat van belang, zodat ze bij eb kunnen rusten en schuilen voor predatoren. Nauwe doorgangen met veel turbulentie zijn taboe, daar worden veel vissen niet vrolijk van. Ons werk is het om te denken vanuit de vis.'

Griffioen verwacht een bont palet aan soorten in de vispassage: van lokale stekelbaarsjes tot wereldreizigers als de paling. Ook kan de vismigratierivier wellicht een laatste strohalm bieden aan zoetwatervissen die nu bij elke spuibeurt met duizenden tegelijk in de zoute Waddenzee belanden. 'Die overleven nog wel even in de zoetwaterbel; misschien is een deel daarvan in staat om via de vismigratierivier terug te zwemmen.'

SNACKCORNER VOOR VOGELS

Sommige beroepsvissers zijn sceptisch over de vismigratierivier – 'een snackcorner voor vogels' – maar meer intrek van glasaal en bot kan ook voor hen gunstig uitpakken. In het IJsselmeergebied mag in tegenstelling tot in het riviergebied nog op paling worden gevestigd. Langs de dijken staan om de paar honderd meter palen met palingfuiken, waarmee ook wolhandkrab wordt gevangen. Minder in het oog springend is de visserij met staand want: kilometerslange, meters-hoge netten worden als gordijnen in het water gehangen voor de visserij op brasem, blankvoorn, baars en snoekbaars. Hoeveel vis er gevangen mag worden, bepaalt de minister van LNV. Dat doet zij op

FOTO FOTO HOLLANDE HOOGTE

‘Als de vissers uitvaren, zeggen ze nog altijd: we gaan naar zee’

De beroepsvisserij in het IJssel- en Markermeer telt zo'n dertig bedrijven, met samen een omzet van ruim 4 miljoen euro per jaar.

basis van Wagenings onderzoek naar de visbestanden, vertelt Joep de Leeuw van Wageningen Marine Research. ‘In het najaar vissen we daarvoor met een sleepnet. Die informatie vullen we aan met de vangstgegevens van de vissers zelf en onderzoek naar de grootteverdeling en de leeftijdsopbouw van de belangrijkste soorten. Aan de hand daarvan wordt bepaald hoeveel er gevangen mag worden, zodat er duurzaam gevist wordt’, aldus De Leeuw.

‘Voor langlevende vissen werken deze modellen prima. We kunnen de invloed van de visserij behoorlijk goed inschatten’, vertelt hij. Voor kleine, kortlevende soorten zoals de spiering gaat dat echter niet op. ‘We weten niet precies waardoor de populatiegrootte wordt bepaald.’ In het vroege voorjaar trekt dit visje massaal naar de kust om te paaien. Daar worden ze opgevisst met spieringfuiken om te worden verkocht aan Spaanse consumenten. ‘Dat is een seizoen van twee tot drie weken, maar deze spieringvisserij kan voor de vissers een belangrijke aanvulling zijn op het inkomen’, aldus De Leeuw. ‘Vissers vinden het verspillend om ze niet te vangen. Na het paaien gaan ze toch dood, zeggen zij. Wij zetten daar vraagtekens bij. Zo zien we ook veel oudere spiering, nu er de afgelopen jaren niet meer op is gevist. Welke rol de visserij, vissende

vogels of het weer spelen, weten we niet. Dat zijn geen onoplosbare vragen, maar antwoorden vinden, kost heel veel geld.’ Als het ministerie van LNV toestemming geeft om op spiering te vissen, gebeurt dat op grond van de visstand en de Visserijwet. Maar dan is er voor de vissers nóg een ambtelijke horde te nemen. Ze hebben ook ontheffing nodig voor de Natuurbeschermingswet omdat ze werkzaam zijn in Natura2000-gebieden, speciaal ingesteld voor watervogels. Daarvoor moeten ze bij de provincies zijn. Die toetst of sterns, aalscholvers en visdiefjes hun jongen voldoende visjes kunnen voeren als ook de vissers een deel vangen. Omdat daar geen zekerheid over bestaat, worden er de afgelopen jaren geen vergunningen verstrekt of werden die na protest van de Vogelbescherming door de rechter weer ingetrokken.

LASTIG UIT TE LEGGEN

Wim Zaalmink van Wageningen Economic Research kan zich voorstellen dat het voor de vissers lastig is aan alle regels te voldoen. ‘Vorig jaar eiste het ministerie dat er 36 procent minder blankvoorn en brasem zou worden gevangen. Dat kan alleen als je met minder of met kortere staande netten vist. Maar dan vangt de visser ook navenant

minder snoekbaars, de meest lucratieve vis. En daar gaat het op dit moment prima mee. Dat is lastig uit te leggen.’

De beroepsvisserij in het IJssel- en Markermeer is een bescheiden sector, aldus Zaalmink. In totaal zijn er zo'n zestig vergunningen voor een bepaald aantal netten of fuiken bij ruim dertig bedrijven. Die hebben samen een omzet van ruim 4 miljoen euro per jaar. Het is een beroepsgroep die vasthoudt aan oude gewoonten. ‘Als de vissers uitvaren, zeggen ze nog altijd: we gaan naar zee’, vertelt Zaalmink. ‘Kleinere vissers hebben in slechte tijden een bijverdienste, bijvoorbeeld in de bouw, maar men wil koste wat het kost ook vasthouden aan de visserij. Er is een sterk gevoel dat er een recht is om dit beroep van generatie op generatie over te dragen. De visbestanden vragen echter om een sanering. In het verleden zijn er uitkoopregelingen geweest, maar de EU ziet dat nu als ongeoorloofde staatssteun.’

Voor een beperkt aantal vissers is er een goede boterham te verdienen, denkt Zaalmink, mits ze zich aanpassen aan de focus op de natuur. ‘Ze kunnen prima ook andere werkzaamheden oppakken, vaartochten organiseren naar de Marker Wadden bijvoorbeeld of waterplanten maaien.’ ■

www.wur.nl/ijsselmeer